МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ХОМЕНКО НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА

УДК [39:7.011.26(477.7)]:323.15

УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

26.00.01 – теорія й історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України, м. Київ.

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент **Шипота Галина Євгенівна**, Київський національний університет культури і мистецтв, доцент кафедри книгознавства і бібліотекознавства.

Офіційні опоненти:
доктор мистецтвознавства, професор **Михайлова Рада Дмитрівна**, Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М. Т. Рильського, провідний науковий співробітник;

кандидат історичних наук, професор **Ткач Микола Михайлович**, Київський національний університет культури і мистецтв, професор кафедри культурології.

Захист відбудеться « 21 » грудня 2012 р. о 16:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена посиленою увагою сучасної науки до вітчизняного декоративно-прикладного мистецтва, його образно-змістового навантаження, формотворчої виразності й естетичних особливостей. Поряд із культурно-історичними, соціально-економічними, ідеологічними чинниками на специфіку декоративно-прикладного мистецтва суттєво впливають етнокультурні процеси. Такі тенденції окреслюють коло культурологічно-мистецтвознавчих питань, важливих для сучасної світової науки, зокрема й української, особливо коли йдеться про дослідження регіонального (враховуючи місцевий і локальний рівень) ужиткового мистецтва. В українських реаліях самобутніми місцевими рисами, сформованими внаслідок історичного розвитку, відзначаються осередки мистецької культури центральної, північної, південно-західної, східної частин країни. Пов'язане з історією, антропологією, етнографією, сферами суспільної свідомості й етнокультурними традиціями, ужиткове мистецтво належить водночас до галузей творення матеріальних і духовних цінностей. Зокрема, на Півдні України ужиткове мистецтво сформувалося та продовжує існувати в багатонаціональному, питомо полікультурному середовищі, в умовах співіснування різних традицій, звичаєвих уявлень, ментально-світоглядних особливостей, що впливає на його художні властивості та формотворчу специфіку.

В умовах глобалізації та локалізації кінця XX – початку XXI ст. потреба розгляду ужиткового мистецтва Півдня України з урахуванням міжетнічних контактів стає особливо очевидною. Нині актуальним є завдання визначити відповідні інструменти наукової парадигми для порівняння й мистецтвознавчої оцінки знакових явищ питомо поліетнічного характеру в розвитку ужиткового мистецтва осередків різних національних спільнот Півдня України як прикладу можливого застосування відповідного науково-практичного досвіду для українського мистецтва.

Мистецтвознавча наука здебільшого розглядала ужиткове мистецтво Півдня України в загальноукраїнському контексті, що не дає вичерпного уявлення про рівень і специфіку його розвитку на сучасному етапі. Лише спеціальне цілеспрямоване вивчення цього явища шляхом осмислення історичних віх, стану і тенденцій розвитку в наш час дає змогу виявити його багатогранність та особливості. Оскільки в українському мистецтвознавстві проблема ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі Півдня України в такому ракурсі не розглядалася, все це й зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах державної комплексної програми Міністерства культури України, а також згідно з планом науково-дослідної роботи Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси в культурі та мистецтві України» (державний реєстраційний № 0107U009539).

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування стану, проблем, тенденцій ужиткового мистецтва Півдня України.

Відповідно до поставленої мети робота передбачає вирішення таких **завдань:**

- проаналізувати історіографію та джерельну базу ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі України;
- уточнити зміст та співвідношення термінів «ужиткове мистецтво», «прикладне мистецтво», «декоративне мистецтво», «декоративно-прикладне мистецтво», «декоративно-ужиткове мистецтво»;
- вивчити науково-теоретичні та методологічні засади ужиткового мистецтва;
- з'ясувати культурно-історичні умови, тенденції та проблеми розвитку ужиткового мистецтва Півдня України;
- виявити типологію ужиткового мистецтва етнічних осередків Півдня України;
- визначити роль і місце ужиткового мистецтва як етнокультурного явища.

Об'єкт дослідження – ужиткове мистецтво Півдня України.

Предмет дослідження – функції ужиткового мистецтва в етнокультурних процесах Півдня України в сучасних умовах.

Географічні межі Півдня України умовно окреслені регіоном, що охоплює територію Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей (у дослідженні не розглядаються культурно-мистецькі процеси частини Півдня України – Криму, які мають власну історичну специфіку розвитку).

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальнонаукові методи: *аналітичний* – для критичного огляду культурологічних та мистецтвознавчих письмових джерел; *теоретичний* – для аналізу художніх процесів, систематизації фактів історичного розвитку, узагальнення спостережень щодо сучасного стану ужиткового мистецтва; *порівняльний* – для виявлення регіональних, місцевих, локальних особливостей, специфічних етнічних ознак, окремих тенденцій розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, пов'язаних із їхнім створенням та споживанням. У процесі дослідження застосовувався комплекс загальнонаукових методів і підходів, зокрема аналізу, синтезу, системного підходу, що дало змогу охопити досліджуваний феномен у цілісності його складових, визначити загальний напрям розвитку для вивчення й подальшого наукового узагальнення особливостей еволюції ужиткового мистецтва в етнокультурному середовищі Півдня України.

Теоретичну основу роботи становлять праці з проблем філософії та естетики (Л. Андрєєв, М. Каган, Ю. Лотман, Т. Манн, М. Мамардашвілі, В. Самохвалов, В. Франкл, Т. Чередниченко та ін.), загальноукраїнської історії (Г. Боплан, А. Гаркаві, Б. Греков, М. Грушевський, Й. Довженок, Б. Рибаков, М. Ткач, П. Толочко, М. Третяков), теорії мистецтва (С. Безклубенко, Л. Вентурі, У. Култерманн, Г. Недошивін, П. Павлов, А. Ріхард, Й. Шлоссер), теорії та історії декоративно-прикладного мистецтва (Д. Аркін, П. Богатирьов, В. Воронов,

О. Салтиков, О. Чекалов, А. де Моран, Л. Магне, Г. Марангоні, А. Клементі, Й. Флемінг, Е. Лусі-Сміт), історії декоративно-прикладного мистецтва України (Е. Антонович, М. Бабенчиков, Б. Бутник-Сіверський, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевич, О. Чарновський), художніх традицій (В. Бойко,О. Воропай, Г. Горина, Н. Дворникова, Р. Михайлова), етнонаціональної специфіки та культурних зв'язків (З. Болтарович, Ю. Бромлей, Ф. Вовк, Г. Громов, К. Гуслистий, Д. Зеленін, Г. Марков, Г. Маслова, Р. Михайлова, В. Наулко, Я. Прилипко, М. Сумцов, С. Токарев, Л. Чижикова), особливостей декорування виробів ужиткового мистецтва (С. Іванов, О. Косачова, Ю. Павлович).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- вперше здійснено системне дослідження декоративно-ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі Півдня України;
- уточнено змістове співвідношення термінів «ужиткове», «прикладне», «декоративне», «декоративно-прикладне», «декоративно-ужиткове» в контексті етнокультурних процесів України;
- проаналізовано типологію та художні властивості декоративно-прикладного мистецтва етнонаціональних осередків Півдня України, їхні взаємини та впливи;
- висвітлено стильові, художньо-естетичні та етнонаціональні аспекти декоративно-прикладного мистецтва Півдня України
- виявлено та з`ясовано функції українського ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі Півдня України на сучасному етапі;
- визначено соціокультурний та етномистецький контекст, проблеми й тенденції розвитку декоративно-прикладного мистецтва в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості їхнього використання в наукових дослідженнях з теорії, історії та практики декоративно-прикладного мистецтва, його місця в етнокультурних процесах, аналізі сучасного стану ужиткового мистецтва України та її південних регіонів, у навчально-лекційних курсах вищих навчальних закладів, підготовці підручників, посібників, програм культурологів, мистецтвознавців, істориків, етнологів; у музейній та виставковій діяльності тощо.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені в дисертаційному дослідженні, отримані автором особисто. Вперше проаналізовано культурно-історичні умови та особливості розвитку ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі Півдня України. Усі публікації автора одноосібні.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та методичні положення дисертації пройшли апробацію на засіданнях кафедр Київського національного університету культури і мистецтв, а також у виступах на всеукраїнських науково-практичних конференціях «Українські культурні індустрії: стан, проблеми, перспективи» (КНУКіМ, 30 травня 2008 р.), «Видатні постаті науки, культури і освіти України» (ДАКККіМ, 30–31 жовтня 2008 р.), «Роль митця і традиційних інститутів мистецтва за умов всезростаючого впливу культурних індустрій» (КНУКіМ, 23–24 грудня 2009 р.), «Проблеми формування духовних і професійних потреб особистості в умовах змін

освітньо-культурного середовища в Україні (15–16 квітня 2009 р.), «Українська культура XXI століття: стан, проблеми, тенденції» (КНУКіМ, 22 грудня 2010 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відбито у 8 одноосібних публікаціях автора в наукових виданнях, з яких 4 – у фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена її змістом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (218 найменувань), глосарію та 16 додатків (ілюстрації, фотографії, рисунки, малюнки, репродукції). Загальний обсяг дисертації – 241 сторінка, із яких 172 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **Вступі** обгрунтовано актуальність, наукову новизну досліджуваної теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методологію, методи дослідження, розкрито теоретичне та практичне значення її результатів.

У **першому** розділі **«Історіографія та джерельна база дослідження»** здійснено критичний огляд наукових праць за темою дисертації, викладено основні методи дослідження, визначено обсяги джерельної бази роботи.

Науковий аналіз публікацій, у яких розкрито загальні закономірності розвитку регіонального декоративно-прикладного мистецтва, свідчить, що в центрі зазначеної проблематики є питання районування осередків ужиткового мистецтва, розв'язання якого полягає в науковому осмисленні відповідних об`єктивних і суб'єктивних, чинних у таких межах чинників (С. Безклубенко, В. Малина, М. Селівачов,).

До перших належать соціально-політичні фактори, які впливають на мистецькі процеси, зокрема в галузі ужиткового мистецтва. Це формування нових історико-етнографічних регіонів України внаслідок перетворень державних та адміністративних кордонів, що змінило характер народного мистецтва на окремих територіях, сприяло переміщенню пріоритетних зон регіону з утворенням складної топографічної конфігурації ареалів певних явищ народної культури. Її аморфність посилює подекуди несумісність мовних діалектів, а також сталість мало схильних до змін етнокультурних явищ (житло, вбрання, ремесла) та історично сформованої конфесійної приналежності.

Мінливість меж регіонів, яка виникає також у процесі міжрегіональних і трансрегіональних міграцій населення, має наслідком поступову деградацію частини території у підрегіони із супутною втратою колишнього адміністративного статусу, зміни в складі населення, поступовим нівелюванням колишніх специфічних етнокультурних особливостей з подальшою трансформацією в інші форми.

Істотний вплив на уявлення про хід розвитку декоративно-прикладного мистецтва Півдня України мають такі чинники, як перерваність у часі (подекуди з інтервалом у кілька століть), викликана примусовим або

свідомим переселенням значних етнокультурних груп населення, втрата практичних ремісницьких набутків, «розпорошення» уявлень щодо сутності історичних традицій.

Серед причин суб'єктивного характеру істотне значення мають такі, як змішування понять різних рівнів понятійної ієрархії (як-от: декоративне та ужиткове мистецтво), довільне тлумачення термінів культурології та мистецтвознавства і в широкому, і у вузькому розумінні (наприклад, мистецтво й образотворче мистецтво).

Водночас збільшення діапазону тематики та художньо-композиційних рішень у сучасних умовах (І. Бариш-Тищенко), дає змогу нині проаналізувати таку тенденцію відповідно до соціально-політичних зрушень епохи, змін у сприйнятті світу, міграційної рухливості етнічних осередків. Вивчення й аналіз декоративно-ужиткового мистецтва України, його етнонаціональної самобутності та етнорегіональних тенденцій розвитку, мають також прямий і зворотний вектор міжнаціональних зв'язків, який формує виразний рівень поліетнічного культурно-мистецького простору.

Поліетнічно-регіональний принцип історичних досліджень декоративно-ужиткового мистецтва низки художніх осередків України застосований у працях Л. Данченка, М. Гнатюка, Ю. Лащука, Н. Сокольского, дає підстави для його визначення як багатопланового і різноманітного явища, історично основаного на процесах постійної внутрішньої міграції населення. Такі історичні особливості місцевого укладу спричинили утворення своєрідної культури, яка базується на принципах толерантності та співіснування різних етнічних традицій, тобто на основі яскраво вираженої поліетнічності, де частиною звичного способу життя є постійні зв'язки українського, російського, болгарського, вірменського, татарського народів, інших етносів та етнонаціональних груп. Мистецьку мозаїчність України посилювали численні колонії грецьких, болгарських, німецьких переселенців, острівці білорусів, представників інших національностей. Проте основи історико-етнокультурного районування України було закладено в давньоруський період (твори митців Півдня Київської Русі). Протягом віків етнічні меншини Півдня України прагнули зберігати національні корені, своєрідність власного декоративно-ужиткового мистецтва.

Культуротворчі засади, мистецько-практичні інтереси, які залишаються домінантними виразниками так званих «анклавних» типів народної творчості, на означеній території мають тенденцію до поступового споріднення в художній стилістиці, формотворчості та змістово-фукціонального осмислення твору, своєрідного мистецького «сплаву» в єдиній етнонаціональній цілісності.

Базуючись на комплексному аналізі народного мистецтва Півдня України (В. Малина), виокремлення та розгляд ужиткового мистецтва як окремого самодостатнього культурно-мистецького явища в поліетнічному просторі цього регіону, дало змогу виявити паралелі в народній орнаментно-декоративній творчості місцевих етноспільнот українців, росіян, болгар.

Джерельною базою дисертаційного дослідження є предметний матеріал,

який унаочнює речовий обсяг ужиткового мистецтва Півдня України за принципом етнонаціональної приналежності. До нього входять історіографічні дані як документальне свідчення розвитку декоративно-ужиткового мистецтва різних національностей та етнічних груп, зокрема скіфів та греків-еллінів, мешканців міст-колоній Північного Причорномор'я в античний час, нащадки яких – представники національних меншин донині зберігають давні традиції в декоративно-ужитковому мистецтві (представлені в додатках дисертації).

У поліетнічних вимірах України ужиткове мистецтво країни є одним із чинників еволюції різних культур нашої держави. Виявлено, що фундаментом місцевої художньої традиції, її опорою є народна творча практика етнічних українців. Істотне місце належить витворам представників інших етнонаціональних осередків. Це понад п'ятсот мистецьких взірців пластики та орнаментно-декоративних композицій, створених на Півдні України в етнокультурному середовищі українців, росіян, болгар. Взірцями національної культури залучено також оздоблення хатнього інтер'єру, стінопис, розпис предметів побуту, вироби ткацтва, вишивки. Важливим джерелом етнонаціональної культури є народний одяг (костюм), його оздоблення й декор.

Сучасні дослідження історіографічних джерел і творів декоративно-ужиткового мистецтва Півдня України сприяють подоланню мистецтвознавчих стереотипів, коли та чи інша гілка народних ремесел розглядається відокремлено від інших видів предметної творчості. Формування наукової думки на основі широких мистецьких порівнянь та паралелей, з урахуванням етнокультурної ситуації, а також за межами суто етнічного контексту, спонукає до формулювання наукових положень щодо культурно-мистецьких традицій Півдня України як таких, що формуються шляхом взаємодії культур різних етносів. Докладний розгляд проблеми функцій ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі допомагає розширити звичні рамки мистецтвознавчого комплексного методу з використанням таких наукових методик, як опис і фіксація фактів, їхній статистичний аналіз як єдино надійний для створення інформативної бази в подальших наукових розробках культурології, мистецтвознавства та інших суміжних наук.

У **другому** розділі **«Науково-теоретичні та методологічні засади ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі України»** подано результати узагальнення концептуальних підходів до з'ясування сутності декоративно-ужиткового мистецтва, його специфіки та особливостей функціонування в поліетнічному середовищі. Принциповим питанням у дослідженнях сучасних науковців є розкриття проблеми морфології декоративно-прикладного мистецтва, яка набула актуальності в науковій дискусії другої половини XX ст., а в наш час до вирішення якої долучилися В. Александрович, Є. Антонович, Я. Запаско, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва, М. Станкевич та ін. Розподіл народного мистецтва на архітектуру, скульптуру, живопис, де до скульптури відносили кераміку, вироби з каменю і дерева, меблі, іграшки, а до живопису – ткані вироби, вибійку, вишивку, мереживо (за О. Некрасовим), у 60-х рр. XX ст. було піддано критиці як таке, що формує уявлення про

морфологічну структуру декоративно-прикладного мистецтва за матеріалами й техніками, тоді як за новою функціональною концепцією було запропоновано його поділ за такими структурними номінаціями: одяг, посуд, меблі, зброя, засоби транспорту (за М. Каганом).

Вагома галузь народної культури – декоративне мистецтво, яка художньо-естетично формує матеріальне середовище, створене людиною, має підрозділи, пов'язані з декоративно-прикладною, монументально-декоративною, оформлювальною, декораційною, творчо-виробничою діяльністю.

Сутність і зміст поняття «декоративне мистецтво», яке походить від лат. dēcor – *пристойність, доречність, краса, привабливість, чарівність,* decoro – *прикрашаю, прославляю* – визначає його тлумачення як художньої діяльності, пов'язаної з розмальовуванням, на загал, прикрашанням предметів, що визначає його різновиди (за С. Безклубенком), адже це, питомо, мистецтво прикрашання предметів, які мають певну ужиткову вартість. Це металовиробництво, керамічне виробництво, скловиробництво, обробка дерева, шкіри, кістки та рогу, ткацтво. Спільна для них усіх назва – *декоративно-ужиткове мистецтво* – є наслідком ретроспективного розвитку і самого терміна, і еволюції художніх ремесел у європейському мистецькому просторі. На відміну від Європи, де виокремлення ремесел від мистецтв (красних) і ремісників (artisan) від митців (artist) сталося протягом доби Відродження – початку Нового Часу, на Сході художнє ремісництво в особливу групу не виокремлювалося і на самостійність не претендувало.

Термін «декоративне мистецтво», письмово зафіксований у 1791 р., непрямо засвідчив та підтвердив процес активної трансформації ручного ремесла під нищівною дією машинного виробництва, що йшло йому на зміну в результаті європейського «промислового перевороту». У XIX ст. термін «декоративне мистецтво» адресувався до всієї галузі механічно продукованих виробів, покликаних замінити вироби ручного виготовлення, а уявлення про *декорацію* як про своєрідне художнє покриття (лак, полива), нанесене на будь-яку поверхню, спричинив появу терміна «прикладне мистецтво» (від лат. applicativears) – другої назви такого мистецтва, означеного декоративно-прикладним. Використання зазначеного поняття відобразило процес економічних, суто підприємницьких зацікавлень, адже прикрашання виробів істотно збільшувало їхній розпродаж, що створювало умови для розвитку та вдосконалення прикладного мистецтва. «Рукотворний» етап декоративно-прикладного мистецтва витіснив індустріальні технології, хоча історично сформована традиція ручного, штучного виготовлення виробів зберігається донині як основна категорія авторських витворів художнього ремесла.

Нині художники, що працюють у різних галузях декоративного мистецтва, виготовляють і зразки для масового виробництва (ювелірні вироби, скляний, порцеляновий, фаянсовий посуд), і авторські мистецькі речі, які не повторюються, навіть якщо виконані в конкретній тематично або технологічно однотипній серії. Створені майстром особисто від початку до кінця, ці твори набувають значення унікальних мистецьких взірців. Низку

засобів декоративного мистецтва та ремісничої техніки використовують представники «красних мистецтв», що скорочує розрив між різними видами мистецтва.

Відтак у взаємозв'язку видів мистецтва взагалі та різновидів декоративно-прикладного мистецтва зокрема існує тісний взаємозв'язок. З'ясування художньої специфіки кожного є питанням, суміжним із загальноісторичними процесами. Їм притаманні ті самі закономірності формування, становлення й еволюційних змін, що й іншим явищам світової культури.

Сутність декоративно-ужиткового мистецтва визначає низка понять, серед яких основоположним є «народне мистецтво» як мистецтво широких мас, що виникло в процесі трудової діяльності народу і нерозривно пов'язане з його життям і побутом.

До народного мистецтва України в сучасних умовах причетні осередки, пов'язані з практикою центрів народної творчості. Фахівці таких центрів проводять значну роботу зі збереження, розвитку й відродження різних напрямів ужиткового мистецтва, ремесел, промислів, технік. Попри складні процеси в суспільстві й економіці, незадовільне матеріально-технічне забезпечення, втрату кадрового складу в установах культури, такій діяльності належить важлива роль: в Україні тією чи іншою мірою вона поширена на всі галузі без винятку, що охоплює на єдиній організаційній основі майстрів-професіоналів та аматорів. Проте вирішення проблем збереження та розвитку українського традиційного народного мистецтва потребує збільшення спеціальних мистецьких заходів, зокрема проведення пленерів, симпозіумів, майстер-класів, організації просвітницько-популяризаторської роботи з метою формування переконань та особистої свідомості щодо важливості мистецького доробку народу як духовної спадщини поколінь.

На всіх етапах історії України традиційне декоративно-ужиткове мистецтво було формою самозбереження, своєрідним духовним оберегом нації, утіленням духовних начал народної культури. Його зв'язки з природою, народним побутом, фольклором спонукали до високого духовного розвитку, що свідчить про культурний досвід українського народу. Декоративно-ужиткове мистецтво віддзеркалюють давні символи та архетипи, ремінісценції яких мають місце у виробах декоративно-прикладного мистецтва сучасних народних майстрів. Симбіоз традиційного й індивідуального авторського бачення та їхнє переосмислення – основні ознаки виробів сучасного українського народного ужиткового мистецтва, його сучасні тенденції та еволюція. Їхній аналіз дає підстави стверджувати, що вплив сучасних мистецьких, соціально-економічних, історичних та етнографічних чинників на розвиток традиційного ужиткового мистецтва сприяє зростанню в суспільстві інтересу до проблем національного відродження, спонукає до пошуків шляхів активного використання духовного потенціалу народного професійного та аматорського ужиткового мистецтва, широкому залученню майстрів, до ринкових відносин, комерціалізацію їхньої діяльності.

У поліетнічному середовищі України в рамках регіонального буття етнокультурних спільнот у функціонуванні й розвитку творчих осередків вирішальними стають національно-стильові особливості культур, насамперед обумовлені власним історичним досвідом, ствердженням його мистецьких традицій.

Поліетнічний вектор діяльності центрів народної творчості в галузі сучасного традиційного мистецтва є орієнтиром у відродженні різних галузей декоративно-прикладного мистецтва в регіонах, вогнищем розвитку декоративно-ужиткового мистецтва різних етнонаціональних спільнот і груп.

У **третьому** розділі **«Типологія ужиткового мистецтва. Регіональні та поліетнічні особливості»** з'ясовано принципи поділу українського ужиткового мистецтва за типологічно-функціональними ознаками, відображено регіональні особливості, етнографічну специфіку ужиткового мистецтва Півдня України, визначено його роль у поліетнічному середовищі.

За типологічно-функціональними ознаками, де критеріями типології обрано матеріали, оснащення для виготовлення, засоби художньої обробки; побутове призначення виробів, витвори ужиткового мистецтва пропонується класифікувати за такими типами: *український хатній інтер'єр* – обладнання та оздоблення традиційного селянського житла, що характеризується яскравими національними рисами, простою, доцільністю і зручністю всіх елементів; *українське настінне малювання* – один із засобів оздоблення народного житла, багатовікова традиція існування якого веде початок від розпису жител трипільської культури, пов'язаного з релігійними уявленнями та віруваннями; *українське народне різьблення на дереві* – виготовлення та художнє оздоблення виробів із дерева, притаманне всім областям України, у яких склалися регіональні традиції художнього декорування та технічного виконання, у наш час належить до провідних у народному ужитковому мистецтві; *українське народне ткацтво* – виготовлення ручним способом тканин різного призначення – сурового полотна, сукон, вовняних тканин, а також поштучних виробів, одна з найпоширеніших галузей народного ужиткового мистецтва; *українське народне килимарство* – виготовлення творів художнього ткацтва на основі давніх традицій, розвинене та традиційно різноманітне в українському декоративно-ужитковому мистецтві; *український народний рушник* – твір декоративно-ужиткового мистецтва, призначений для внутрішнього оздоблення житла та використання в побуті; *українське народне золотарство* – виготовлення, оздоблення прикрас із коштовних та благородних металів на основі традиції давньоруського ювелірного мистецтва, творчої переробки кращих зразків національних та іноземних майстрів та вироблення оригінальних, національно виразних творів; *український народний одяг (костюм)* – один з основних компонентів матеріальної культури, тісно пов'язаний з історією народу, що розвивався та вдосконалювався протягом століть, вбираючи практичний досвід та засвоюючи художні традиції народної творчості.

В українському ужитковому мистецтві збереглося чимало реліктів стародавніх явищ світової культури: за стадіальним та історико-геополітичним розвитком мистецтво Півдня України характеризується нерозривною художньо-образною спорідненістю з мистецтвом Північного та Західного Причорномор'я, де впродовж тисячоліть зав'язувалися контакти представників культземлеробів і кочівників. На такій основі формувався склад місцевого населення, специфічний господарський уклад, способи співіснування різних етносів. Протягом століть на культурно-мистецьке життя Півдня України впливали колонії переселенців, які утворювали грецькі, італійські, німецькі, французькі, вірменські, єврейські, болгарські, румунські, чеські, білоруські, балтійські (естонські) вкраплення у вигляді етнонаціональних спільнот та груп. Включені у життєві реалії краю, вони утворюють певні культурні нашарування.

Один із найбільших національних осередків на Півдні України формують *росіяни.* У регіональній культурі їхня діяльність представлена практикою творчих організацій – спілок, клубів, зокрема таких, що зорієнтовані на низку галузей декоративно-ужиткового мистецтва. На Півдні України поширені такі традиційні російські ремесла, як ткацтво, розпис, кераміка, деревообробка, представлені такими виробами декоративно-прикладного мистецтва як фініфть, лакова мініатюра, «матрьошка», орнаментована таця, дерев'яна іграшка, набивна хустка. Їхнє виробництво основане не збереженні секретів ремесла, дбайливому культивуванні, дотриманні технологій, усній передачі фахово-корпоративної інформації з покоління до покоління. Безперервний зв'язок і тяглість збереження мистецьких традицій сприяли формуванню шкіл і напрямів самобутньої російської художньої культури в умовах Півдня України.

Істотне місце на Півдні України відіграють творчі осередки *болгарського* народу, національна культура та мистецтво якого історично вкорінені в цьому краї. Одним із найчисленніших є, зокрема, осередок болгар у Миколаєві, де створено низку творчих організацій болгар та плідно працюють майстри декоративно-прикладного мистецтва – автори виробів з дерева, металу, кераміки, тканин. Цековані візерунчасті грати, парапети, люстри, різьблені меблі та начиння із дерева, посуд із міді та глини, ткані вироби щоденного вжитку, вишивка, нитяні вироби у вигляді китичок, кульок, фігурок з червоних і білих ниток ручної роботи.

Представники *вірменського* народу на Півдні України вносять власну частину художнього доробку в розвиток місцевої культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва. Попит мають вірменське килимарство, вишивка, плетиво, мереживо. До традиційних ремесел вірмен належить також різьблення каменю та дерева. Вірменські майстри-ювеліри традиційно тримають першість в обробці металів – карбуванні, філіграні, емалюванні. Так само в книжковій мініатюрі, якою уславили себе ще в добу раннього середньовіччя й наслідують традицію донині.

Ще раніше, від доби античності, мешканцями південного краю були *греки.* На Херсонщині, Одещині, Миколаївщині успішно функціонують їхні

творчі спілки та мистецькі осередки. Грецькі майстри декоративно-прикладного мистецтва славляться високохудожніми виробами гончарства, ковальської справи, домашнього ткацтва, вишивки, килимарства. Вони прагнуть зберегти традиції, похідні від еллінської культури з його знаменитим чорнофігурним та червонофігурним вазописом, неперевершеним самобутнім геометричним та «килимовим» стилями, скульптурою, що має значну художню цінність.

Широкий спектр мистецької культури, які увібрали давню історичну традицію, репрезентує *єврейська* культура Півдня України. Декоративно-прикладне мистецтво цього народу характеризує, з одного боку, суворе дотримання властивих євреям релігійних норм, що позначилося на виробах їхнього щоденного використання, а з іншого – уміння адаптувати й уніфікувати риси мистецьких культур сусідніх народів до бажаного замовником результату. Товариства єврейської культури ведуть роботу майже в кожному великому населеному пункті Півдня України, особливо там, де їхня чисельність найбільша, а саме в Одесі, Миколаєві, Херсоні.

На Півдні України, зокрема в Миколаївській області, де осідали вихідці з Німеччини, німецьке ужиткове мистецтво представляють такі ремесла, як обробка дерева, металу, скла, гончарство, а також ткацтво, яке репрезентують плетиво й вишивка з притаманними німецькій традиції рисами, що відрізняють його від будь-яких інших мистецьких аналогів.

Вивчення історичних джерел та предметних взірців показує, що етномистецькі анклави на зазначених теренах значно ширші, ніж в інших регіонах. Національні осередки декоративно-ужиткового мистецтва південно-українського краю не лише плідно працюють у напрямі збереження й розвитку національних художніх традицій, підтримання їхнього рівня, примноження історичних творчих надбань, а й мають певний позитивний вплив на культуру та мистецтво інших народів, зокрема українців, які становлять переважну більшість населення. Солідаризації національних мистецтв на основі їхньої взаємодії сприяє проведення практичних культурно-мистецьких заходів: міжнародних фестивалів та ярмарків, національних та міжетнічних свят, наприклад, українсько-болгарських, українсько-німецьких, українсько-грецьких.

Історично південний регіон України є одним з найбільш багатонаціональних регіонів нашої держави. Переплетення в його межах історії українців, росіян, татар, болгар, німців, французів, греків та інших народів створили особливі умови для існування різних етнічних культур, звичаїв, способів господарювання, практики сусідських стосунків. Заселення Півдня України значними масами українців – козаків-запорожців, землеробів, ремісників – створило своєрідне унікальне етнокультурне середовище, де вирішальний культурний внесок належав саме українському народові, хоча свою культурну роль вони ділять із різними етнонаціональними групами, носіями й поширювачами на Півдні України власного історичного досвіду, мови, мистецьких традицій.

Підсумковою у третьому розділі є констатація наявності морфостилістичних особливостей творів ужиткового мистецтва як унаочнення традицій певних етносів та народів, сформована на основі системного вивчення етнорегіональних осередків декоративно-ужиткового мистецтва. Істотне значення має також виявлення функцій декоративно-прикладного мистецтва як чинного показника сучасних тенденцій в етнокультурних процесах Півдня України.

У **Висновках** зроблений ряд теоретичних й історико-культурних узагальнень.

У процесі дисертаційного дослідження досягнуто поставленої мети – теоретично обґрунтовано стан, проблеми й тенденції ужиткового мистецтва в поліетнічному середовищі Півдня України.

Уточнено зміст та співвідношення термінів «ужиткове мистецтво», «прикладне мистецтво», «декоративне мистецтво», «декоративно-прикладне мистецтво», «декоративно-ужиткове мистецтво» та ін.

Визначено науково-теоретичні та методологічні засади дослідження декоративно-ужиткового мистецтва. Найбільшого евристичного значення для пропонованої роботи набули положення про функції декоративно-прикладного мистецтва в етнокультурному просторі Півдня України як культурно-мистецького явища, що виникає в результаті діалогічних, а також багатовекторних стосунків між етносами.

Встановлено, що в соціальному досвіді народу, який передається від покоління до покоління протягом тривалого історичного часу, концентрується вміст етнонаціональних культурних традицій, що разом з мовою, естетичними уявленнями, морально-правовими нормами, звичаями й віруваннями знаходять відображення в мистецтві. Відтак декоративно-прикладне мистецтво віддзеркалює ментальність етносу, оптимізує його пристосування до конкретних умов соціально-політичного, економічного, природно-кліматичного існування, визначає основні параметри морфостилістики, рівні взаємодії його форм в етноконтактних зонах, характер спадковості художніх уявлень. Механізм формування та еволюції традицій декоративно-ужиткового мистецтва, його риси репрезентує рівень функціонування рукотворних предметів.

З'ясовано тенденції та проблеми розвитку зовнішніх впливів з боку інших видів мистецтва, нових інформаційних джерел. Сучасна народна культура Півдня України адаптує такі види: різноманітні форми сюжетно-епіграфічної вишивки, гаптування, візерунчастого ткацтва, кованого металу, художньої кераміки, різьблення по дереву, ювелірних виробів, розпису, малювання та ін. Натомість провідними залишаються сталі протягом багатьох століть традиції декоративно-прикладного мистецтва, властивості якого проявляються через образне втілення конкретних ідей та художнє осмислення дійсності у формах рукотворних виробів. Їхня функціональність відповідає звичним усталеним уявленням про роль у щоденному домашньому вжитку. У нових умовах вони традиційно є вихідним взірцем, на основі якого відбувається творення нових форм. Декоративне мистецтво Півдня

України є своєрідним «конденсатом» місцевої народної естетики. Впродовж української історії традиційне народне мистецтво було формою самозбереження та духовним оберегом нації, зверненим і до внутрішніх духовних коренів народної культури, пов'язаної з історичною пам'яттю, накопиченням та закріпленням ідей, і до зовнішніх зв'язків, пов'язаних з іншими соціокультурними системами.

Декоративно-прикладне мистецтво України зазнає істотного впливу сучасних мистецьких технологій, що помітно змінює його зміст і форми та подекуди призводить до деградації. Такі тенденції спонукають до розгляду проблем ужиткового мистецтва в колі питань національного відродження, де головним є пошук шляхів збереження й використання духовного потенціалу народного декоративно-прикладного мистецтва, упровадження до нього нових технологій та матеріалів, комерціалізації діяльності майстрів з метою входження в ринкові відносини.

Поліетнічність декоративно-ужиткового мистецтва Півдня країни є одним із чинників еволюції різних культур, які існували на цих теренах протягом століть. Мистецьке розмаїття південної частини України формували колонії представників різних національностей, етнонаціональні вкраплення переселенців з Європи, Азії, Сходу, більшість яких ретельно зберігає традиції, представлені в предметно-речовому та декоративно-оздоблювальному виразі ремісницько-художніх творів. Взаємовплив і взаємозбагачення творчого доробку різних етносів та національних осередків сприяє піднесенню культури багатонаціонального за складом населення Півдня України, до складу якого належать українці, росіяни, татари, болгари, німці, французи, греки, євреї. Протягом кількох століть взаємодія людей різних етнокультур на основі взаємодії і толерантних відносин уніфікувала звичаї, господарські, правові й економічні стосунки. Розселення в цих географічних межах значної за кількістю української спільноти з Лівобережної та Правобережної України створило своєрідний обшир етнокультурного середовища, який суттєво вплинув на розвиток місцевої культури й багато в чому визначив його тенденції в наступні епохи аж до нашого часу. Українська етнічна домінанта залишається однією з найпотужніших у культурі Півдня України.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в одноосібних публікаціях:

1. Сопільняк Н. М. Українське декоративно-ужиткове мистецтво: стан та проблеми / Н. М. Сопільняк // Вісник КНУКіМ: зб. наук. праць. –Вип. 18. – К., 2008. – С. 72–78. – (Мистецтвознавство).

2. Сопільняк Н. М. Декоративно-ужиткове мистецтво Півдня України кінця 19–початку 20 ст. / Н. М. Сопільняк ; ДАКККіМ // Культура і сучасність: зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 2. – С. 144–149.

3. Сопільняк Н. М. Крайова специфіка, образно-стильова своєрідність декоративно-ужиткове мистецтво Півдня України / Н. М. Сопільняк ; РДГУ // Актуальні питання культурології: зб. наук. праць. – Вип. 8. – Т. 2. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 53–58. – (Культурологія).

4. Хоменко Н. М. Вплив ужиткового мистецтва українського Півдня на творчі процеси в поліетнічному середовищі / Н. М. Хоменко // Вісник КНУКіМ: зб. наук. праць. – Вип. 24. – К., 2011. – С. 222–230. – (Мистецтвознавство).

5. Сопільняк Н. М. Прогнозування розвитку ужиткового мистецтва південної України / Н. М. Сопільняк // Українські культурні індустрії: стан, проблеми, перспективи: мат. всеукр. наук.-теоретич. конф. – К. : КНУКіМ, 2008. – С. 111–114.

6. Сопільняк Н. М. Традиції і інновації народного декоративно-ужиткового мистецтва як художньо-культурний досвід українського етносу / Сопільняк Н. М. // Роль митця і традиційних інститутів мистецтва за умов всезростаючого впливу культурних індустрій: мат. всеукр. наук.-теоретич. конф. – К. : КНУКіМ, 2009. – С. 183–184.

7. Сопільняк Н. М. Національне виховання молоді / Н. М. Сопільняк // Проблеми формування духовних і професійних потреб особистості в умовах змін освітньо-культурного середовища в Україні: мат. всеукр. наук.-теоретич. конф. – К. : КІСКЗ, 2009. – С.162–164.

8. Сопільняк Н. М. Форми сучасного ужиткового мистецтва України / Н. М. Сопільняк // Українська культура 21 століття: стан, проблеми, тенденції: мат. всеукр. наук.-теоретич. конф. – К. : КНУКіМ, 2010. – С. 209–213.

АНОТАЦІЯ

Хоменко Н. М. Ужиткове мистецтво в поліетнічному середовищі Півдня України: стан, проблеми, тенденції розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 – теорія й історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2012.

У дисертаційній роботі досліджено стан, проблеми і тенденції розвитку ужиткового мистецтва в умовах поліетнічного середовища Півдня України, розглянуто історію і перспективи еволюції цього виду художньої творчості.

Південний регіон України за історичних обставин став одним з найбільш багатонаціональних регіонів нашої держави. Тут переплелися долі українців, росіян, татар, болгар, німців, французів, греків та інших народів. Протягом кількох віків історія провела унікальний експеримент із взаємодії людей різних етнічних культур, їхніх звичаїв, господарських та етнічних стосунків. Наголошуючи на важливому значенні українського етносу, підкреслено особливу культурну роль переселенських груп, що принесли в цей край свій господарський досвід, мову, мистецтво, для яких ця місцевість стала другою батьківщиною.

Ключові слова: українська національна культура, етнічна культура, мистецтвознавство, ужиткове мистецтво, декоративне мистецтво, декоративно-ужиткове мистецтво, поліетнічне середовище.

АННОТАЦИЯ

Хоменко Н. Н. Прикладное искусство в полиэтничной среде Юга Украины: состояние, проблемы, тенденции развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2012.

В диссертационной работе рассмотрено декоративно-прикладное искусство Юга Украины как явление художественной культуры с выразительной этнонациональной спецификой, обусловленной фактором полиэтнической среды данного региона. Проанализированы функции декоративно-прикладного искусства Юга Украины на полиэтническом, региональном, социокультурном уровне.

В эволюционном аспекте рассмотрено феномен полиэтничной культуры, в частности одно из ее проявлений – декоративно-прикладное искусство Юга Украины, которое охватывает следующие научные аспекты: определение уровня его современного состояния и перспективы развития в будущем. В диссертационном исследовании предложено рассмотрение ряда дискуссионных вопросов теоретического и практического характера, в том числе соотношение понятий «прикладное искусство», «декоративное искусство», «декоративно-прикладное искусство», а также «оформительское искусство», «предметная среда». Исследовано идейно-образное содержание произведений декоративного искусства во взаимосвязях предметного ряда, среды и человека.

Южный регион Украины исторически стал одним из наиболее многонациональных регионов нашей страны. Здесь переплелись судьбы украинцев, россиян, татар, болгар, немцев, французов, греков, других народов, этносов, этнонациональных групп, практика сосуществования которых на протяжении веков выработала уникальные толерантно-уважительного взаимоотношения, при которых удалось сберечь не только менталитет, обычаи, присущее конкретному народу мировоззрение, но и национальные художественные традиции. Объективность такого состояния вопроса на данном этапе подтверждают факты проведения национальных и совместных межнациональных и межэтнических фестивалей, праздников, мастер-классов, на которых определенное место отводится национальному прикладному искусству, ремеслам, промыслам.

В условиях внедрения разными народами в жизнь южного региона Украины своего хозяйственного опыта, способов общения, обычаев, эстетических представлений, приоритетной в данных условиях является роль украинской этнонациональной составляющей, культурная функция которой обусловлена исторически с момента заселения территории восточными славянами, а впоследствии – представителями запорожского казачества.

Исследование декоративно-прикладного материала в искусствоведческом контексте стало основой выделения ряда типологических аспектов непосредственных контактов указанных этнокультурных сообществ в целостной

системе полиэтничной среды. В декоративно-прикладном искусстве ее определяют морфостилистика народного искусства, нераздельная взаимосвязь и взаимозависимость индивидуального и общего. На протяжении всей украинской истории традиционное народное искусство всегда было формой самосохранения, своеобразным духовным оберегом нации, обращенным к истокам народной культуры.

Ключевые слова: украинская национальная культура, этническая культура, искусствоведение, прикладное искусство, декоративное искусство, декоративно-прикладное искусство, полиэтническая среда.

SUMMARY

Khomenko N. M. Applied arts in multiethnic environment of the Southern Ukraine: state, problems and development trends. – Manuscript.

The Candidate Degree Thesis on the History of Arts. Speciality 26.00.01 – Theory and History of Culture. – Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2012.

The thesis deals with the problem of applied arts conditions of the multiethnic environment of the Southern Ukraine, history, modern state and prospects of this art work.

A specific historic background made the Southern part of Ukraine one of the most multinational regions of our country. This soil entwined the destinies of the Ukrainians, Russians, Tatars, Bulgarians, Germans, Frenchmen, Greeks and other peoples. It seems that the history has been experimenting with the interaction of people from different ethnic cultures, their customs, economic and ethnic relations for several centuries. While determining the significance of the Ukrainian ethnos, it is necessary to emphasize the cultural role of immigrants who have brought their household experience, language and art to this land and to whom this region became the second homeland.

Key words: Ukrainian national culture, ethnic culture, history of arts, applied arts, decorative arts, decorative and applied arts, multiethnic environment.